

HENRYK SZARSKI (1912-2002)

16 stycznia 2002 zmarł w Krakowie nestor polskich zoologów prof. dr hab. Henryk Szarski. Jego prace z zakresu zoologii kręgowców i biologii ewolucyjnej znane były na arenie międzynarodowej i do dziś są cytowane w artykułach publikowanych w najpoważniejszych czasopismach. Prof. Henryk Szarski urodził się 13.09. 1912 r., studia biologiczne ukończył w 1935 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracę zawodową zaczął w Katedrze Anatomii Porównawczej UJ, kierowanej wtedy przez prof. Zygmunta Grodzińskiego, w dwa lata po ukończeniu studiów uzyskał stopień doktora, a habilitował się, już po przerwie spowodowanej wojną, w 1946 r. W 1948 r. otrzymał nominację na profesora i objął katedrę na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Organizował tam wydział Biologii i Nauk o Ziemi, a w latach 1956-59 pełnił funkcję rektora. W 1967 r. powrócił do Krakowa, gdzie po odejściu prof. Zygmunta Grodzińskiego, objął Katedrę Anatomii Porównawczej UJ, którą kierował aż do przejścia na emeryturę w 1982 r.

Prof. Henryk Szarski był członkiem rzeczywistym PAN i członkiem czynnym PAU, przewodniczącym Komitetu Zoologii PAN (w latach 1968-77 i 1980-83), a w latach 1971-80 przewodniczył Komisji Biologicznej Oddziału Krakowskiego PAN. O międzynarodowym uznaniu Jego działalności naukowej świadczy nadanie Mu honorowego członkostwa pięciu towarzystw naukowych, m.in. American Society of Ichthyology and Herpetology, Royal Society of New Zealand i Société Zoologique de France. W 1983 r. otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, był odznaczony szeregiem odznaczeń, m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem im. Kopernika PAN, Medalem Komisji Edukacji Narodowej i Medalem Merentibus UJ.

Na arenie międzynarodowej Profesor znany był dzięki badaniom w dwóch dziedzinach. Jako jeden z pierwszych przedstawił szereg przekonujących dowodów na to, że współczesne płazy są grupą monofiletyczną. Praca ta początkowo była opublikowana po polsku („Pochodzenie płazów”, PWN, 1961), ale uznanie międzynarodowe uzyskała po publikacji w jęz. angielskim w *Quarterly Review of Biology* w 1962 r. Był to w owych czasach temat kontrowersyjny, gdyż szeroko wtedy dyskutowane wyniki badań paleontologicznych wskazywały na możliwość polifiletycznego pochodzenia płazów. Ta praca Profesora do dziś cytowana jest w opracowaniach dotyczących filogenezy głównych grup kręgowców; obecnie powszechnie przyjmuje się, że

współczesne płazy są grupą monofiletyczną. Drugą dziedziną badań, która ugruntowała międzynarodową renomę Profesora było zagadnienie ewolucyjnego zróżnicowania wielkości komórek kręgowców. Problematyką tą zajmował się tak w Toruniu, jak i po powrocie do Krakowa. Profesor sam, jeszcze pracując jako asystent, a potem docent w Katedrze Anatomii Porównawczej UJ, zajmował się anatomią płazów, szczególnie unaczynieniem narządów wewnętrznych i skóry. Ktokolwiek przeglądał preparaty histologiczne tkanek płazów, może zauważyć jak duże są komórki tych zwierząt, a przy tym jak zaskakująco małe są komórki innych grup kręgowców, np. ryb kostnoszkieletowych (Teleostei) i ptaków. Profesor Szarski był jednym z pierwszych badaczy, który zauważył, że zróżnicowanie wielkości komórek różnych grup kręgowców musi mieć jakieś przyczyny adaptacyjne. Postawił hipotezę, że zasadniczym czynnikiem kształtującym wielkość komórek w toku ewolucji było zróżnicowanie poziomu ogólnego metabolizmu. Wiadomo, iż wraz ze zmianą wielkości komórek zmienia się stosunek powierzchni komórki do jej objętości, co w istotny sposób wpływa na tempo różnych procesów metabolicznych w niej zachodzących. Ta problematyka jest w pełni aktualna do dziś, gdyż zróżnicowaniu wielkości komórek towarzyszy, równie duże i niełatwe do wytłumaczenia, zróżnicowanie wielkości genomu. Prace Profesora z tego zakresu są cytowane do dziś, a jego artykuły naukowe publikowane były w takich renomowanych czasopismach jak m.in. *Science*, *Nature*, *Evolution*, *Evolutionary Biology* i *Journal of Theoretical Biology*.

Bardzo znanym dziełem Profesora, choć tylko w środowisku krajowym, gdyż niestety nigdy nie było tłumaczone na język angielski, jest książka „Historia Zwierząt Kręgowych” wydana po raz pierwszy w 1967 r. (PWN); następnie miała jeszcze kilka wydań, za każdym razem aktualizowanych, ostatnie całkowicie zmienione wydanie ukazało się w 1998 r. Jest to książka niezwykła, gdyż nie jest to typowy podręcznik akademicki gdzie podaje się tylko suche i uznane od dawna fakty. Stanowi ona na wskroś oryginalne ujęcie ewolucyjnych dziejów kręgowców, oparte o własne, oryginalne i twórcze przemyślenia Autora. To w tej właśnie publikacji po raz pierwszy Profesor sformułował ideę ewolucji łańcuchowej, będącej wynikiem pojawiania w toku procesów makroewolucyjnych sprzężeń zwrotnych dodatnich. Model ten został też później przedstawiony w międzynarodowych czasopismach poświęconych biologii teoretycznej. „Historia Zwierząt Kręgowych” stanowi też niezwykle przyjemną lekturę, chociażby ze względu na klarowność stylu. Profesor przyznawał zresztą, że sam pracował nad stylem swoich polskich tekstów i nie była to tylko sprawa talentu, lecz i wysiłku, którego zresztą w tekstach się nie dostrzega. Podobnie oryginalnym i twórczym ujęciem tematyki ewolucyjnej są „Jego Mechanizmy Ewolucji”. Po raz pierwszy książka ta ukazała się w 1972 r. (Ossolineum), potem miała jeszcze kilka dalszych, uaktualnianych wydań, ostatnie w 1986 r. (PWN). „Mechanizmy Ewolucji” przez wiele lat stanowiły prawie jedyną pozycję na naszym rynku wydawniczym poświęconą współczesnym zagadnieniom biologii ewolucyjnej. „Mechanizmy Ewolucji” podobnie jak „Historia Zwierząt Kręgowych” zdobyły wyjątkową pozycję służąc wielu pokoleniom studentów i młodych badaczy. Z inicjatywy Profesora Szarskiego powstał potem współautorski podręcznik „Zarys Mechanizmów Ewolucji” (PWN 1995, 1996, trzecie wydanie w druku). Profesor Szarski był także współautorem podstawowych podręczników akademickich, takich jak: „Zoologia: Przedstrunowce i Strunowce” (PWN, 4 wydania, ostatnie w 1979), „Embriologia” (PWN, 1970) oraz „Anatomia Porównawcza” (PWN, 1976), której był także redaktorem.

Bardzo dużą wagę przywiązywał Profesor do popularyzacji nauki. Od 1937 r. do 1948 r. (z przerwą wojenną) prof. Henryk Szarski był sekretarzem Oddziału Krakowskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Od początku swojej pracy naukowej, niemal do ostatnich dni swego życia, umieszczał w czasopiśmie *Wszechświat* notatki ze świata nauki, donosząc o interesujących odkryciach naukowych; na łamach tego czasopisma publikował też dłuższe artykuły, w których prezentował własne twórcze przemyślenia. Przez wiele lat był członkiem Rady Redakcyjnej czasopisma *Wszechświat*, a także członkiem Rady Redakcyjnej czasopisma *Kosmos*. Za wyjątkowe zasługi w propagowaniu wiedzy przyrodniczej otrzymał w 1977 r. godność członka honorowego PTP im. Kopernika.

Profesora Szarskiego poznałem w 1967 r., gdy zacząłem pracować jako asystent w Katedrze (obecnie Zakładzie) Anatomii Porównawczej UJ. Profesor jeszcze w okresie przedwojennym stosował m.in. technikę hodowli tkanek *in vitro*. Technika ta wtedy bardzo mnie fascynowała, więc ucieszyłem się, że korzystając z doświadczeń Profesora będę mógł prowadzić badania w tym za-

kresie. Profesor chętnie się zgodził na podjęcie tematu, który sam zaproponowałem. I tu przejawia się jedna z najbardziej charakterystycznych Jego cech: był gotów zawsze wysłuchać młodszych i mniej doświadczonych, dzieląc ich entuzjazm i wspierając w każdym etapie prac. Profesor miał bardzo duży autorytet, i był to autorytet autentyczny, to znaczy wyrastający nie z narzucania swej woli, lecz z uznania, które współpracownicy mieli dla Jego wiedzy i mądrości.

W czasie gdy Go znałem Profesor Szarski zasadniczo nie prowadził już badań anatomicznych. Jednak z sentymentem wspominał swoje wcześniejsze prace nad przebiegiem głównych naczyń krwionośnych i unaczynieniem narządów limfatycznych i grasicy płazów, które prowadził w Katedrze Anatomii Porównawczej UJ zanim przeniósł się do Torunia. W okresie pracy na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika wraz ze swoimi współpracownikami prowadził porównawcze badania unaczynienia powierzchni oddechowych ryb i płazów, prace te też weszły do międzynarodowej literatury naukowej. Stosowano wtedy prostą technikę wypełniania naczyń krwionośnych, co pozwalało później na szczegółowy opis przebiegu naczyń. Profesor doceniał prostotę takich badań, które w odróżnieniu od prac eksperymentalnych dają wyniki jednoznaczne i niezależne od interpretacji statystycznych. Wspominał, że gdy został młodym asystentem u prof. Zygmunta Grodzińskiego wcale nie był zachwycony perspektywą badań nad kręgowcami. Jego praca magisterska, wykonywana pod opieką prof. Michała Siedleckiego, dotyczyła rozwoju embrionalnego skąposzczetów i kręgowce wydawały się wtedy Profesorowi mało interesującym przedmiotem badań. Niemniej bardzo szybko przekonał się do nowej tematyki i cała jego działalność naukowa, poza ogólnymi zagadnieniami ewolucyjnymi, właściwie dotyczyła kręgowców.

Profesor był daleki od wszelkiego doktrynerstwa i zawsze wysłuchiwał racji innych osób, nie cenił sobie jednak badań, których celem było jedynie zbieranie danych bez szerszego uzasadnienia teoretycznego przy ich podejmowaniu.

Profesor lubił i oczekiwał ze strony swoich współpracowników, by przychodzili do niego porozmawiać nie tylko o bieżących problemach związanych z aktualną pracą badawczą, ale także by poruszać ogólniejsze zagadnienia naukowe, którymi sam się dzielił ze swoimi młodszymi pracownikami referując przeczytane, interesujące i nowe doniesienia naukowe i samemu zachęcając do ich lektury.

Kontakty z Profesorem Szarskim nie ograniczały się jedynie do zagadnień naukowych. Profesor zapraszał na herbatę do domu i wtedy rozmawiało się na różne tematy, i ogólniejsze i aktualne, związane z sytuacją w kraju czy na świecie. Profesor wskazywał na interesujące artykuły w czasopiśmie i pożyczał ulubione swoje książki. Należały do nich np. „Lalka” Bolesława Prusa i „Buddenbrookowie” Tomasza Manna. Profesor, podobnie jak bohaterowie „Buddenbrooków”, był potomkiem starego kupieckiego rodu. Firma Szarski i Syn prowadzona przez Dziada i Ojca Profesora specjalizowała się m.in. w herbacie. W Krakowie i całej właściwie Galicji znana była przed wojną specjalna mieszanka tej firmy zwana popularnie „herbatą z wieżą”, gdyż na pięknym, ozdobnym pudełku (do dziś pudełka te znajdują się w domach Krakowian), umieszczony był rysunek przedstawiający chińską pagodę. Sam Profesor Szarski przyznawał, że zupełnie nie odróżnia odmian herbaty, co wyszło na jaw już w Jego wczesnej młodości, gdy Ojciec Profesora swoim trzem synom przeprowadził test rozpoznawania jakości herbaty.

Przyjacielskie relacje z Profesorem, przy całej Jego serdeczności i bezpośredniości, nie wyłamywały się nigdy z tradycyjnych form towarzyskich, niestety jakże często obecnie za wzorem amerykańskim odrzucanych. Profesor Szarski wyróżniał się, bynajmniej nie powszechnie spotykaną, cechą umysłu i charakteru jaką jest mądrość. Mądrość oczywiście rozumiana nie jako zasób wiedzy wyuczonej, lecz objawiająca się jako niezależność sądów, otwartością wobec racji innych niż własne, umiarkowanie i brak wszelkiej skrajności w ocenie ludzi i świata. Profesor zawsze miał odwagę wypowiedzenia własnych opinii bez względu na to jak to będzie odbierane przez otoczenie. Te cechy charakteru Profesora były także podstawą Jego sukcesów naukowych – gdzie tak naprawdę liczy się niezależność sądów, która jest podstawą prawdziwego nowatorstwa w nauce. Profesor Szarski nie tylko był znakomitym nauczycielem, który podtrzymywał w swoich współpracownikach entuzjazm do pracy naukowej, ale był też autentycznym wychowawcą. Przyjazne podejście do innych ludzi, Jego mądrość i rzetelne podejście do obowiązków czyniły z Profesora prawdziwego Mistrza.

*prof. dr hab. Jan Rafiński
Kraków, 7.06. 2002*